



Tóth János

Bioetika – Etikai alapok– Deontológia

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

1. TÉMA: ETIKAI ALAPOK

1.1 LECKE: DEONTOLÓGIA

A deontológia görög eredetű szavak összetételéből származik (deosz = kötelesség, logia = tudomány), magyarul kötelesség tannak vagy elméletnek nevezhetjük. Az alapelve, hogy az embernek teljesíteni kell a kötelességét. A következőkben két kötelesség-etikát vizsgálunk meg: a keresztény etikát és a kanti etikát.

1.1.1 Keresztény etika

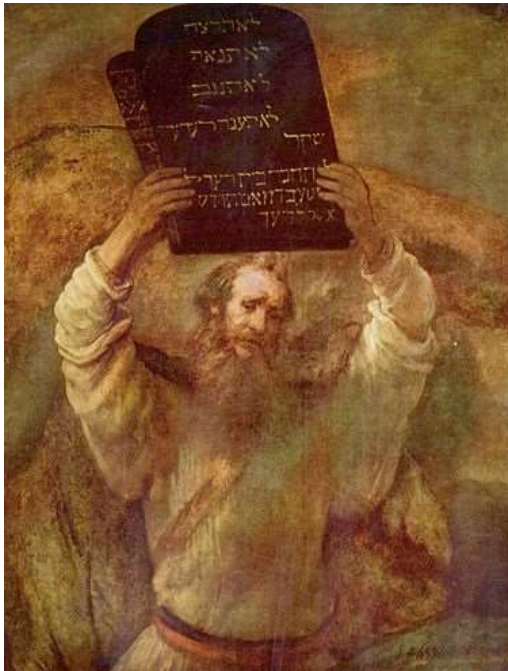
A keresztény erkölcsi tanítás a nyugati civilizáció erkölcsi felfogását alapvetően meghatározza. Hatása még az ateista etikákban is érezhető.

A keresztény etika meghatározó eleme a Tízparancsolatban megfogalmazott parancsok, amelyek a „Tedd!”, illetve a „Ne tedd!” jellegű felszólítások rendszere. Ez más deontológiai rendszerekről is elmondható. Természetesen a keresztényetika nem egyszerűsíthető le a tízparancsolat követésére, hanem Krisztus tanításának és az újtestamentumi „Szeresd felebarátodat!” parancsolatnak az alkalmazását is jelenti.

A Tízparancsolat különféle kötelességeket és tiltott tevékenységeket sorol föl. Vannak tiltó (pl. „Ne ölj!”), illetve előíró („Tiszteld apádat és anyádat!”) parancsok. A tiltó parancsok sokkal nagyobb szabadságot adnak az alanyoknak, mint az előíró parancsok. A tiltó parancs megtilt egy speciális viselkedést és minden más viselkedést megenged. Ezzel szemben az előíró parancsok kötelezővé tesznek egy speciális viselkedést, azaz minden mást megtiltanak.

A Tízparancsolatban megfogalmazott deontológiai felszólításoknak bioetikai vonatkozásai is vannak. A „Ne ölj!” parancs az abortusz és az eutanázia esetében kap különösen fontosságot. A „Ne tégy felebarátod ellen hamis tanúságot” pedig a beteg tájékoztatása kapcsán merül fel. Ez nem teljesen azonos „Ne hazudj” felszólítással. Az előbbi csak az eskü alatt történő hazugságot tiltja, míg az utóbbi általában a hazugságot, beleértve a kegyes hazugságot is. Továbbá ezek egyike sem tiltja meg az igazság elhallgatását.

A Tízparancsolatban megfogalmazott parancsok, abszolút parancsok, amelyeket elvileg minden körülmények között követni kell, ugyanis Isten akaratát fejezik ki. Így például az ölés mindig erkölcsileg helytelen, mivel a Tízparancsolatban félreérthetetlenül a bűnök között van felsorolva. Lehetnek azonban olyan kivételes körülmények, amilyen például az önvédelem vagy az igazságos háború, amelyek között az emberölés mégiscsak megengedhető.



Rembrandt: Mózes a kőtáblákkal. Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4a/Rembrandt_Harmensz._van_Rijn_079.jpg/375px-Rembrandt_Harmensz._van_Rijn_079.jpg

A keresztény etikából származik, de a szekuláris bioetikában is fontos az ún. **kettős hatás** (duplex effectus) elve, amit elsőként **Szent Tamás** fogalmazott meg. Ez az elv nemcsak a cselekedet következményeit vizsgálja, hanem a cselekvő szándékát is, ami összhangban van a szándék etika felfogásával.

Csaknem valamennyi erkölcsi döntésünknek van valamilyen kettőssége, kettős hatása. Az egyiket kifejezetten akarjuk, a másikat csak mellékesen v. egyáltalán nem kívánjuk. Ilyen az orvos helyzete, aki az egyik bajt gyógyítva egy kisebb mértékű károsodást idéz elő a beteg szervezetében. Megmondjuk az igazságot valakinek, ha az valamilyen megrázkódtatást idéz elő nála.

Ilyen esetben az erkölcsi választási kényszert a kettős hatás elve hivatott megoldani: ha döntésünk jó szándékkal kifejezetten jó célra irányul, és ha a kockázat vállalásához megvan az arányos ok is, erkölcsileg megengedett az olyan cselekedet, amelynek kettős hatása, azaz jó és rossz hatása van. Tehát csak jó szándékkal szabad cselekedni; a jó cél érdekében rossz eszközt nem szabad használni, és minél nagyobb a nem kívánt mellékhatás, annál súlyosabb ok kell a cselekedet végrehajtásához.

A kettős hatás elvének alkalmazásakor négy kritériumnak kell érvényesülnie: maga a tett morálisan jó, de minimum közömbös legyen; a cselekvő szándéka csak a jó következményre irányuljon; a jó következmény ne a rossz következmény eredményeként jöjjön létre; a kérdéses tettel létrehozott jó hatás nagyobb legyen, mint a rossz hatás. Ez utóbbit szokták az

arányosság kritériumának nevezni. Például egy terrorcselekmény felszámolása ne vezessen a túsok halálához.



Haldokló beteg fájdalomcsillapítás érdekében gyakran használnak morfint egyre magasabb dózisban, ami összhangban van a kettős hatás elvével. Forrás: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zasada_podw%C3%B3jnego_skutku#/media/Plik:Morphine_via_l.JPG

Sok ember vélekedik úgy, hogy ha Isten nem létezik, akkor erkölcs sem lehetséges; ahogy az orosz regényíró **Dosztojevszkij** fogalmazott: „*Ha nincs Isten, akkor bármi megengedett*”. A csak Isten akarata alapozott etikákkal szemben mindazonáltal felhozható két fontos bírálat. Egyrészt lehetnek olyan bonyolult helyzetek, amelyekkel kapcsolatban nem világos, hogy mi Isten akarata. Honnan tudhatjuk, hogy „Ne ölj!” parancs abszolút jellegű, feltételektől független vagy pedig a háborúban történő emberölés megengedett? Másrészt a keresztény etika előfeltételezi Isten létezését. Azonban Isten és azon belül a keresztény Isten létezését az ateisták és más vallásúak is vitatják, ezért erre az alapra nem építhető egy olyan etika, amelyet mindenki elfogad.

1.1.2 KANT ETIKÁJA

A természettudományokban jártas német filozófus tudta, hogy a természet általános törvények alapján működik. Ezért zavaró volt számára, hogy a moralitás világát érzések, hajlamok és a boldogság „tarkabarka fogalma” uralja. Tehát szenvedélyesen kereste az erkölcsi törvényt, amelyet minden ember, mint szabad, racionális és autonóm lény követhet. „*Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban gondolok rájuk: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.*” - írta Kant (1922).

A filozófus elutasította, hogy az erkölcsi cselekvést olyan tényezőkkel magyarázza mint hajlandóság, érzés vagy jutalom. Szerinte az erkölcsi cselekvésnek kötelességérzetből kell származnia. Így például ha azért adok pénzt jótékony célra, mert mélyen együtt érzek a nélkülözőkkel, akkor cselekedetem

együttérzésből, azaz nem erkölcsiségből fakad. Ugyanez az eset akkor is, ha azért adakozom jótékony célra, mert úgy gondolom, ez növelni fogja népszerűségemet barátaim körében.

Kant számára egy cselekvés indítóoka a legfontosabb, szerinte csak ennek ismeretében tudjuk megállapítani, hogy cselekvése erkölcsi szempontból helyes volt-e. Nem elég ismerni a cselekvést, hanem a cselekvés szándékát, maximáját is ismerni kell.

A maxima a cselekvésnek alapul szolgáló elv. Például az irgalmas szamaritánus cselekedhetett volna azon maxima alapján, hogy „*Mindig segíts a rászorulókon, ha fáradozásaidért jutalomra számíthatsz!*”. De cselekedhetett volna azon maxima alapján is, hogy „*Mindig segíts a rászorulókon, amikor együttérzést tapasztalsz magadban!*”. Mármint erkölcsileg akkor cselekedett volna az irgalmas szamaritánus, ha a „*Mindig segíts a rászorulókon, mivel ez kötelességed!*” maxima alapján teszi, amit tett.

Kant úgy hitte, hogy az embernek mint racionális lénynek kötelességei vannak. Ezek a kötelességek *kategorikusak*, vagyis abszolút és feltétlen kötelességek, például „*Mindig igazat kell mondani!*” vagy „*Nem szabad embert ölni!*”. Ezek a kötelességek mindenképpen érvényesek, függetlenül attól, hogy végrehajtásukból milyen következmények származnak. Kant az erkölcsöt kategorikus imperatívusszal összhangban álló rendszereként fogta föl.

A filozófus különbséget tett a *hipotetikus* és a *kategorikus* kötelességek között. Hipotetikus kötelesség például az, hogy „*Ha azt akarod, hogy tiszteljenek, akkor igazat kell mondanod!*”, vagy az, hogy „*Ha el akarod kerülni, hogy börtönbe zárjanak, akkor nem szabad embert ölnöd!*”. A hipotetikus kötelességek azt mondják meg az embernek, mit kell, illetve mit nem szabad tennie, ha bizonyos állapotokat el akar érni vagy el akar kerülni.



Immanuel Kant

Immanuel Kant (1724-1804)

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant#/media/F%C3%A1jl:Kant_foto.jpg

A kategorikus imperatívusz szó szerinti jelentése feltétlen parancs, amit egy erkölcsi lénynek mindig követnie kell. A kategorikus imperatívusz az erkölcs számára olyan abszolút mérce, amely által bármely cselekvési maxima és kötelesség ellenőrizhető.

Ha az ember nem támaszkodik a kategorikus imperatívuszra, akkor kiszolgáltatja magát a külső hatalmak fenyegetésének, illetve belső kétségeknek. E konfliktusokból csak akkor szabadulhatunk, ha mérceként valamilyen univerzális támaszt találunk. A kategorikus imperatívusz – mint legfőbb univerzális támasz – olyan morális törvény, amely kettős értelemben is törvény: kötelező és feltétlenül parancsoló. A jogi törvényekhez hasonlóan, determinál bennünket, miként a természeti törvény.

Kant a tiszta, gyakorlati ész alaptörvényét, több variációban is megfogalmazta. Az egyik megfogalmazás: „*Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elvéként érvényesülhessen.*” A törvény szerint olyan elvek mentén kellene cselekedni, amelyeket szeretnénk egyetemesnek tudni, illetve amelynek a természet egyetemes törvényévé kellene válni.

Egy cselekvő maximája az az általános szabály, amelyet cselekedete igazolásakor szavakba öntene, vagyis cselekvésének szubjektív alapelve. Egy maxima csak akkor tekinthető erkölcsi maximának, ha összhangban van az erkölcsi törvénnyel, vagyis ha a cselekvő akarhatja azt, hogy maximája „*általános törvényhozás elvéül szolgálhasson*”. Egyszerűbben fogalmazva, a racionális cselekvő akarhatja-e azt, hogy mindenki az ő maximája szerint viselkedjen. Ha ezt akarhatja, akkor a kérdéses maxima egyben erkölcsi maxima is.

A kategorikus imperatívusz szerint a most végrehajtandó cselekedetemet úgy kell véghezvinnem, hogy ez az egyedi és egyszeri cselekvés mintául szolgálhasson egy olyan törvény számára, amely viszont az egész emberiségre általánosan és mindörökké érvényes. A kategorikus imperatívusz azt a félelmetes terhet rója a cselekvőre, hogy minden pillanatban úgy cselekedjen, mintha egy univerzális törvényalkotó az ő példáját tenné általánossá.

Kant tehát úgy vélte: egy cselekvésnek ahhoz, hogy erkölcsi legyen, általánosítható maximán kell alapulnia; vagyis olyan maximán, amely hasonló körülmények között mindenkire egyformán érvényes. A maxima senkit nem kezelhet kivételesként, hanem pártatlan kell hogy legyen. Az általánosíthatóság eszméje a keresztény etika úgynevezett aranszabályának egyik változata: „*Cselekedj másokkal úgy, ahogyan kívánnád, hogy veled szemben cselekedjenek!*”

Ha valaki a „*Légy elősdi, mindig mások költségén élj!*” maxima alapján cselekedne, nem cselekedne erkölcsileg, mivel maximája nem lenne általánosítható. Felvetődik ugyanis a kérdés: „Mi lenne, ha mindenki így tenné?” Ha mindenki máson élösködne, akkor nem maradna senki, akin az élösködők élösködhetnének. Ez a maxima nem teljesíti a kanti feltételt, ezért nem lehet erkölcsi maxima.

Ezzel szemben a „Soha ne kínozz csecsemőt!” maxima ellentmondás nélkül általánosítható. Ezért, akik megszegik ezt a kategorikus imperatívusszal

összhangban levő maximát, azok erkölcstelenül cselekszenek. Ezekben a helyzetekben Kant tanítása egybevág az embereknek a helyesről és a helytelenről vallott intuitív meggyőződéseivel.

A kategorikus imperatívusz második (tartalmi) megfogalmazása így szól: „*Embertársaidat soha ne kezeld célok eszközeként, mindig csak önmagukban vett célokként!*” Ez azt mondja, hogy ne használjunk más embereket eszközként, hanem mindig ismerjük el ember voltukat, azt a tényt, hogy saját akarattal és vágyakkal rendelkező egyének. Ha valaki azért kedves hozzád, hogy hozzásegítsd őt egy álláshoz, akkor eszközként használ téged, nem pedig személyként, önmagadban vett célként. Kant szerint ha valaki azért kedves hozzád, mert történetesen kedvel, annak sincs köze az erkölcshöz.

„Tegyük fel, hogy valakinek pénzt kell kölcsönkérnie. Természetesen tudja, hogy csak akkor kap kölcsönt, ha megígéri annak visszafizetését. De azzal is tisztában van, hogy képtelen lesz visszaadni a pénzt a határidő lejártáig. Emberünk így a következő kérdéssel szembesül: Megígérje-e valakinek az adósság visszatérítését, előre tudva ennek lehetetlenségét, csak azért hogy meggyőzze az illetőt a kölcsönről? Ha így döntene, akkor cselekvésének maximája a következő lenne: »Bármikor kölcsönre van szükséged, ígérd meg a visszafizetését, még akkor is ha tudod, hogy erre nem leszel képes.« Nos, egyetemesen érvényes erkölcsi szabállyá válhat-e ez az elv? Nyilvánvalóan nem, mivel önmagát rombolná le. Ha ugyanis egyetemessé válna az előbbi elv szerinti gyakorlat, akkor senki sem hinne többé az ilyen ígéretekben és így senki sem adna kölcsönt. Mindenki csak nevetne az ilyen ígéreteken, mint hiábavaló színleléseken.” (Krémer 2004 04)

1.1.3 A kanti deontológia bírálata

Kant etikáját gyakran bírálják azzal, hogy üres. Ez azt jelenti, hogy az elmélet csupán fogalmi keretet nyújt, mely megmutatja az erkölcsi ítéletek struktúráját, de nem ad segítséget valóságos helyzetekben. Nem segít olyan embereknek, akik azon gondolkodnak, hogy mit kellene tenniük.

Az üresség vádja nem releváns a kategorikus imperatívusz azon megfogalmazása esetében, amely arra utasít, hogy az embereket soha ne használjuk eszközként, hanem mindig csak célként. Ebben a megfogalmazásban Kant kétségkívül tartalmat ad erkölcselméletének.

A kanti etika nehezen tudja kezelni a kötelességek konfliktusát. Nézzünk egy példát: egyrészt köteles vagyok mindig igazat mondani, másrészt köteles vagyok a barátomat megvédeni. Mit kell tennem a két kötelesség konfliktusa esetén? Ha például egy örült külsejű, baltával hadonászó ember azt kérdezné tőlem, hol van a barátom, első reakcióm az lenne, hogy hazudjak neki. Ha igazat mondanék, azzal megszegném azt a kötelességemet, hogy

megvédjem a barátomat. Kant szerint azonban még ilyen szélsőséges helyzetben is erkölcstelen cselekedet lenne hazudni. Abszolút kötelességem mindig igazat mondani.

Másrészt elfogadhatatlannak tűnik bizonyos érzelmek – például a könyörület, az együttérzés vagy a sajnálat – szerepének leértékelése. Kant az ilyen érzelmeket az erkölcsiség szempontjából lényegteleneknek tekinti. Együtt érezni bajában egy nélkülözővel, bár bizonyos szempontokból dicséretesnek tekinthető, Kant szemében az erkölcstől különböző valami. Sokan vannak azonban azon a véleményen, hogy léteznek kimondottan erkölcsi érzelmek: mint például az együttérzés, a könyörületesség, a büntudat és a neheztelés. Ha ezeket Kant módjára elkülönítjük az erkölcstől, akkor az erkölcsi viselkedés egyik központi jellegzetességét hagyjuk figyelmen kívül.

Harmadrészt Kant elmélete nem veszi tekintetbe a cselekedetek következményeit. Ebből többek között az következik, hogy a kanti etika értelmében elképzelhető, hogy erkölcsileg nem hibáztathatunk jó szándékú idiotákat, akik hozzá nem értésből fakadóan, nem szándékosan számos ember halálát okozzák. Szerinte ezeket az embereket elsődlegesen szándékaik alapján kellene megítélnünk. Valójában a cselekedetek következményei nagy súllyal esnek latba a tettek erkölcsi értékének megítélésükor. Mit éreznénk a jó szándékú bejárónő iránt, aki a mikrohullámú sütőben próbálná megszáritani macskánkat? Kant a hozzá nem értés bizonyos eseteit, így ezt a viselkedést is, hibáztathatónak tekinti.

(Tóth János: Bioetika SZTE)

Kérdések

1. A tízparancsolat tekinthető-e egy deontológiai rendszernek.
2. Jellemezze a kettős hatás elvét!
3. Az alanynak a tiltó vagy az előíró parancsok adnak nagyobb szabadságot?
4. Mi a különbség a hipotetikus és a kategorikus imperatívusz között?
5. Mi a különbség a kategorikus imperatívusz formális és tartalmi meghatározása között?
6. Milyen szempontok alapján bírálható a kanti deontológia?

Szakirodalom

Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia* (angolból ford. Berényi Gábor); Cserépfalvi, Budapest. 51-56.o.

Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991. 105-295.;

Krémer Sándor (2004): *Etikai Alapvetés*,
JATEPres, Szeged.

Nigel Warburton: *Bevezetés a filozófiába*.
Kossuth Kiadó, Budapest.

Sir David Ross: *Kant etikája*. Gond-Cura
Alapítvány, Budapest, 2005. 62-92.



EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

SZÉCHENYI 2020



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE